

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ καὶ ἡ ἐποχή μας

● **Τοῦ Γεωργίου Ἰ. Μαντζαρίδου**
Ὁμότιμου Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (1296-1359) εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Ὅρισμένες φορές τοποθετεῖται ὡς τέταρτος Ἱεράρχης μαζί μέ τόν Μ.

Βασίλειο, τόν Γρηγόριο Θεολόγο καί τόν Ἰωάννη Χρυσόστομο. Σέ μιᾶ κρίσιμη ἐποχή, κατά τήν ὁποία ὁ χριστεπώνυμος οὐμανισμός ἀμφισβητοῦσε τήν πεμπτουσία τῆς Ἐκκλησίας ὡς «κοινωνίας θεώσεως», ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς πρόβαλε τήν διδασκαλία γιά τή θέωση τοῦ ἀνθρώπου μέ τή μετοχή του στήν ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ. Δέν παρουσίασε καινούργιες θεολογικές ἀλήθειες πού δέν ὑπῆρχαν προηγουμένως στήν Ἁγία Γραφή καί τήν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Χρησιμοποιώντας ὁμως τή γλώσσα, τοὺς ὅρους καί τίς ἐννοιες τῆς ἐποχῆς του, ἀνέτρεψε τίς ἀμφισβητήσεις καί προσβολές τῆς χριστιανικῆς πίστεως καί ζωῆς μέ τή διαχρονική ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας.

Κεντρική θέση στή θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ἔχει ἡ διάκριση ἀνάμεσα στήν οὐσία καί τήν ἐνέργεια ἢ τίς ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ. Ἡ διάκριση αὐτή, πού ἔχει τίς ρίζες της στήν Ἁγία Γραφή, ἀναπτύχθηκε θεολο-

γικά ἀπό τοὺς Πατέρες τῆς Καππαδοκίας. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος χρησιμοποίησε τή διάκριση αὐτήν ὑπογραμμίζοντας τόν ἄκτιστο χαρακτήρα τῆς θείας ἐνέργειας. Ἡ ὑπογράμμιση αὐτή δέν συνιστᾷ θεολογικό νεωτερισμό ἀλλά μόνο θεολογικό τονισμό. Κάθε φύση ἔχει καί τήν ἀντίστοιχη ἐνέργειά της. Ἡ κτιστή φύση ἔχει κτιστή ἐνέργεια, ἐνῶ ἡ ἄκτιστη ἔχει ἄκτιστη ἐνέργεια.

Ὁ Θεός δέν παραμένει ἀπρόσιτος καί ἀκοινωνητος στόν ἄνθρωπο οὔτε τόν προσεγγίζει καί κοινωνεῖ μέ αὐτόν χρησιμοποιώντας κτιστά μέσα, ἀλλά ἔρχεται σέ ἄμεση σχέση καί προσωπική κοινωνία μαζί του μέ τήν ἄκτιστη ἐνέργεια ἢ τίς ἄκτιστες ἐνέργειές του. Μέ τόν τρόπο αὐτόν ὁ ἄνθρωπος μετέχει ἄμεσα καί προσωπικά στή θεία ζωή καί γίνεται θεός κατά χάρι. Ὁλόκληρη ἡ παλαμική θεολογία καταλήγει σέ τελική ἀνάλυση στήν προάσπιση τῆς ἀλήθειας αὐτῆς· τῆς ἀλήθειας τῆς ἐν Χριστῷ ἀνακαινίσεως καί θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τῆς ἀναδείξεώς του ὡς προσώπου «καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ».

Ὅπως εὐστοχα ἐπισήμανε ὁ γέροντας Σωφρόνιος, «ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἐκεῖνος πού μᾶς ἐξήγησε, πῶς νά στεκόμαστε μπροστά

¹ Ἀρχιμ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), Ὁμιλία πρὸς τήν Κοινότητα, στίς 19 - 11 - 1989.

στόν Θεό, πῶς νά τόν γνωρίζουμε μέ ἕναν καταφατικό τρόπο»¹. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ δέν εἶναι κάποια ἀόριστη δύναμη ἢ ὑπερδύναμη. Ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός· εἶναι «ὁ ζῶν Θεός», πού γίνεται προσίτός καί μεθεκτός στόν ἄνθρωπο. Μέ τήν ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ζοῦμε τόν ζῶντα Θεό μέσα στήν ἱστορία καί στή ζωή μας.

Στήν πολεμική πού ἀνέπτυξε ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἀναιρώντας τήν κακοδοξία τοῦ

οὐσίας· αὐτός γάρ ὁ ὢν ὄλον ἐν ἑαυτῷ συνείληφε τό εἶναι»³.

Ἡ ἀναγωγή τῆς οὐσίας στό ὄν δέν σημαίνει καί πρόταξη τοῦ ὄντος ἀπέναντι τῆς οὐσίας, πράγμα πού θά σήμαινε σέ τελική ἀνάλυση καί ὑπαρξη ὄντος χωρίς οὐσία. Τό λάθος αὐτό σημειώθηκε πρόσφατα στόν θεολογικό χῶρο κατά τή συζήτηση τῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου, μέ τήν ἐπίκληση μάλιστα καί τοῦ παρατεθέντος χωρίου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ἀλλά ἔτσι ἀποφεύγεται μέν

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (1296-1359/60 μ.Χ.)

Βαρλαάμ γιά τόν κτιστό χαρακτήρα τῆς θείας ἐνέργειας, ἐπισήμανε καί τήν πρόταξη τοῦ προσώπου. Ἀκολουθώντας ὡς ἕνα σημεῖο καί κατά λέξη τόν ἅγιο Γρηγόριο τόν Θεολόγο ὁ Παλαμᾶς λέει: «Καί τῷ Μωυσῆ δέ χρηματίζων ὁ Θεός, οὐκ εἶπεν ἐγώ εἰμι ἡ οὐσία, ἀλλ' ἐγώ εἰμι ὁ ὢν²· οὐ γάρ ἐκ τῆς οὐσίας ὁ ὢν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὄντος ἢ

ὁ οὐσιανισμός, τόν ὅποιο ὀρθῶς ἀπορρίπτουν οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ἀναδύεται ὅμως στή θέση του ἕνας ἀνούσιος περσοναλισμός. Ὁ περσοναλισμός αὐτός εἶναι τελείως ξένος πρὸς τήν πατερική παράδοση καί τή θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Ὅπως τονίζει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, διακρίνουμε τήν ὑπόστασι ἀπό τήν οὐσία καί πα-

² Βλ. Ἐξοδ. 3,14.

³ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὑπέρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζόντων 3,2,12, ἔκδ. Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, σ.666. Πρβλ. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος 45,3, PG

36,625C.

⁴ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Πρὸς Γαβρᾶν 30, ἔκδ. Π. Χρήστου, ὁ.π.,τόμ. Β', σ. 358-359.

ρουσιάζουμε τή διαφορά της από εκείνην, αλλά δέν μπορούμε νά βρούμε υπόσταση χωρίς ουσία: «οὐκ ἔστιν ἰδεῖν ὑπόστασιν χωρίς οὐσίας»⁴. Οἱ θεῖες ὑποστάσεις δέν εἶναι μέρη τῆς θείας οὐσίας, γιατί σέ κάθε υπόσταση ὑπάρχει «ὄλη καί τελεία ἡ θεότης»⁵.

Ἡ ἀνθρώπινη φύση δημιουργήθηκε σέ σχέση καί ἀναφορά πρὸς τή θεία φύση. Δημιουργηθήκαμε, σημειώνει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἐπαναλαμβάνοντας τόν Ἀπόστολο Πέτρο, «ἵνα γενώμεθα θείας κοινωνοί φύσεως»⁶. Αὐτό σημαίνει, ὅπως συμπληρώνει ὁ ἴδιος, ὅτι δέν εἴμασταν

του πρὸς τόν Θεό, τότε αἴρεται ἡ ἀντίθεση πού ὑπάρχει μέσα του, εἰρνεύει καί ζεῖ τήν κατά φύση ἐνάρετη ζωή⁸.

Ὁ ἄνθρωπος λοιπόν δέν καλεῖται νά νικήσει τή φύση του ἢ νά ἐλευθερωθεῖ ἀπό αὐτήν, ἀλλά νά ἀντιταχθεῖ στήν ἐκτροπή της, νά νικήσει τά πάθη της καί νά τήν κατευθύνει στόν σκοπό γιά τόν ὁποῖο ἐξαρχῆς δημιουργήθηκε· «στό καθ' ὁμοίωσιν», στή μέθεξιν τῆς «θείας φύσεως». Μέσα σέ αὐτήν ἀκριβῶς τήν προοπτική καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νά πολεμήσει τή σάρκα του ἢ καί νά μισήσει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του⁹.

προηγουμένως οὔτε γίναμε ἐξαρχῆς μέ τήν δημιουργία μας κοινωνοί αὐτῆς τῆς φύσεως⁷. Καί ἐνῶ ἔπρεπε νά προχωρήσει ὁ ἄνθρωπος πρὸς τό «καθ' ὁμοίωσιν», ὄχι μόνο δέν τό ἔπραξε, ἀλλά καί βάδισε πρὸς τήν ἀντίθετη κατεύθυνση. Ἡ διπλή αὐτή ἐκτροπή προκλήθηκε ἀπό τήν ἔπαρση τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτή τόν ἀλλοτρίωσε ἀπό τήν κατά φύση ἐνάρετη ζωή καί τόν ὀδήγησε στήν παρά φύση ἐμπαθή ζωή. Ὅταν ὅμως ὁ ἄνθρωπος ταπεινωθεῖ καί ἀνακτήσει τή φυσική ἀναφορά

Μέσα σέ αὐτήν τήν προοπτική διεξάγεται καί ἡ χριστιανική ἄσκηση, πού ἀποτελεῖ κεντρικό ἄξονα στή ζωή καί τή διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Καί ἐπειδή ἡ ἔπαρση ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐκτροπῆς τοῦ ἀνθρώπου, γι' αὐτό ἡ ταπεινώση καί τό πένθος προβάλλονται ὡς κύρια φάρμακα γιά τήν ἀνόρθωσή του.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὅπως σημειώνει ὁ βιογράφος καί ἐγκωμιστής του Φιλόθεος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, διέθετε

⁵ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Πρὸς Παῦλον Ἀσάνην 9, ἐκδ. Π. Χρήστου, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 371.

⁶ Βλ. Β' Πέτρ. 1,4.

⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Θεοφάνης 15, ἐκδ. Π. Χρήστου, ὁ.π., τόμ. Β', σ. 239.

⁸ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Πρὸς μοναχὴν Ξένην 54, ἐκδ. Π. Χρήστου, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1992, σ. 222.

⁹ Βλ. Λουκ. 14,26.

ἀκρότατη ταπεινώση καὶ ἀνυπόκριτη «ἐκ καρδίας ἀγάπη»· εἶχε βαθύτατη κατάνυξη, πένθος καὶ αἰείροα δάκρυα¹⁰. Τέλος μὲ ἀπόλυτη πειστικότητα καὶ ἀκατάβλητη δύναμη ὑπερασπίστηκε τὴν ἀδιάλειπτη προσευχή, ἀντικρούοντας τὸν Βαριλάμ τὸν Καλαβρὸ πού τὴν ἔβλεπε ὡς διανοητική διαδικασία.

Ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ἡ τελείωση καὶ καταξίωσή του ὡς προσώπου, ἔρχεται ὡς ἐπιστέγασμα μακρᾶς καὶ ἐπίπονης ἀσκητικῆς πορείας. Ἡ πορεία αὐτὴ ἀποκαθιστᾷ τὴν εἰρήνη στὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ καὶ μετατρέπει τὰ δάκρυα τοῦ πένθους καὶ τῆς μετανοίας σὲ χαρὰ καὶ ἀγαλλίαμα τῆς καρδιάς. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ γήινα πάθη, γεύεται τὴ θεία μακαριότητα καὶ καταυγάζεται ἀπὸ τὸ ἄκτιστο φῶς· γίνεται ἐπίγειος ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καὶ προσάγει μὲ τὸν ἑαυτό του στὸν Θεὸ ὀλόκληρη τὴν κτίση, γιατί καὶ ὁ ἴδιος μετέχει σὲ ὅλα, ὅπως καὶ στὸν Θεὸ πού βρίσκεται ἐπάνω ἀπὸ ὅλα, γιὰ νὰ εἶναι ἀκριβὴς εἰκόνα του¹¹.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε καὶ τὴ σπουδαιότητα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ γιὰ τὴ σωστὴ θεολογικὴ προσέγγιση καὶ ἀντιμετώπιση τῆς σύγχρονης οἰκολογικῆς κρίσεως. Ἡ κρίση αὐτὴ δὲν εἶναι ἐπιφανειακὴ οὔτε ἀντιμετωπίζεται μὲ νομοθετικά μόνον μέτρα ἢ ἀκόμα καὶ μὲ τὴν ἀπλὴ ἀλλαγὴ τῆς ἐξωτερικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου. **Ἡ οἰκολογικὴ κρίση πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ κρίση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ νοῦ ἀπὸ τὴν καρδιά του. Πηγάζει ἀπὸ τὴν ἀποτυχία του νὰ ἀγκαλιάσει μὲ ἀγάπη ὀλόκληρη τὴν κτίση καὶ νὰ τὴν ἀναφέρει μαζὶ μὲ τὸν ἑαυτό του στὸν Θεό.**

Ἡ οἰκολογικὴ κρίση ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ κρίση τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, τῆς ἀνθρώπινης ὑποστάσεως. Καὶ ἡ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος ἀντανακλᾷ τὴν ἐσωτερικὴ μόλυνση τοῦ ἀνθρώπου· τὴ μόλυνση τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδιάς του. Χωρὶς τὴν κάθαρση τῆς καρδιάς ἀπὸ τίς ἐμπαθεῖς διαθέσεις καὶ τοῦ νοῦ ἀπὸ τὰ ἐμπαθηδὴ νοήματα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρξουν σωστὲς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ πράγματα τοῦ κόσμου. Ἄν δὲν ξεκινήσει ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν κρίση πού ὑπάρχει μέσα του, δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει σωστά τὴν

οἰκολογικὴ κρίση. Ἡ ἀνακαίνιση τοῦ κόσμου προϋποθέτει τὴν ἀνακαίνιση τῆς ἀνθρώπινης ὑποστάσεως.

Ἡ ἀλήθεια τῆς θεώσεως δὲν ἐμφανίζεται μόνον στὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἀλλὰ αἰσθητοποιεῖται καὶ στὴ ζωὴ του. Ἄλλωστε ἡ περιγραφή τῆς θεώσεως μὲ τὸν ἀνθρώπινο λόγο εἶναι ἀδύνατη, γιατί, ὅπως σημειώνει ὁ ἴδιος, «καὶ λεγομένη ἄρρητος ἐκείνη μένει, μόνοις ἐνώνυμος... τοῖς εὐμοιρηκόσιν αὐτῆς»¹². **Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἶχε τὴν εὐτυχία νὰ γεννηθεῖ καὶ νὰ ἀνατραφεῖ σὲ οἰκογένεια πού ἀγωνιζόταν γιὰ τὴν ἀγιότητα. Ὅλα τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς του εἶχαν ἐμφανὴ γνωρίσματα ἀγιότητας, γι' αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν τελευταῖο καιρὸ ἔγινε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἡ ἀγιοκατάταξή τους.**

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς δὲν στήριξε τὴν ἀνθρωπολογία του στὰ φιλοσοφικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του. Τὴν στήριξε στὴν βιωμένη παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, πού ἔζησε καὶ γνώρισε ὁ ἴδιος ἐκ τῶν ἑνδον. Βέβαια, χρησιμοποίησε τὴ γλῶσσα, τοὺς ὅρους καὶ τίς ἐννοίες τῆς ἐποχῆς του, ὅπως ἔκαναν καὶ οἱ προγενέστεροι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἐπηρέασε τὴν οὐσία τῆς διδασκαλίας του. Ἀντιθέτως ἡ χρῆση τῶν ὄρων καὶ τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν ἄνοιξε νέους ὀρίζοντες καὶ στὴν ἴδια τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση τῶν πατερικῶν κειμένων, ὅπως καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, προσπαθεῖ νὰ βρεῖ τίς πηγές, ἀπὸ τίς ὁποῖες αὐτοὶ ἀντλήσαν τὴν διδασκαλία τους. Ἔτσι διαπιστώνει π.χ. στὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ πλατωνικὲς ἢ νεοπλατωνικὲς ἐπιδράσεις. Καὶ πραγματικά, μὰ ἐπιφανειακὴ ἀνάγνωση τῶν ἔργων του μπορεῖ ἴσως νὰ δημιουργήσει τέτοιες ἐντυπώσεις. Ὅταν ὅμως ἐπιχειρηθεῖ ἡ βαθύτερη ἀνάγνωσή τους, ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζεται εἶναι τελείως διαφορετικὴ. Οἱ λέξεις καὶ τὰ ἐκφραστικὰ σχήματα δὲν ταυτίζονται μὲ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ ἀποτελοῦν ἀπλὰ μέσα γιὰ τὴ σχετικὴ πάντοτε ὑποδίλωσή της. Καὶ ἡ κατανόηση τῆς ἀλήθειας αὐτῆς δὲν εἶναι εὐκόλῃ ἀλλὰ οὔτε καὶ δυνατὴ ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνίας αὐτῶν πού τὴν διατύπωσαν· ἔξω ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς «κοινωνίας τῆς θεώσεως». ■

¹⁰ Βλ. Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως, *Λόγος εἰς ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν*, PG 151, 569 AB.

¹¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Πρὸς μοναχὴν Ξέννην 59 καὶ Πρὸς Ἰωάννην καὶ Θεόδωρον τοὺς φιλοσόφους 18*, ἔκδ. Π. Χρήστου,

Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Συγγράμματα, τόμ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 224 καὶ 239.

¹² Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζοντων 3,1,32*, ἔκδ. Π. Χρήστου, ὁ.π., τόμ. Α', σ.644.